

תמות נפשי

בפברואר 1984 הסבה את תשומת לבם של טרוריסטים ברחבי העולם ליעילותה של שיטת הפעולה החדשה. מאז התפשט טרור המתאבדים כמו מחלה מידבקת, הזורעת חורבן ומוות בכל מקום שאליו היא מגיעה.

מתים להרוג, ספרה של מיה בלום, מרצה למדע המדינה באוניברסיטת סינסינטי וחברה במינוי זמני במועצה ליחסי חוץ של ארצות-הברית, מבקש לתהות על קנקנה של תופעה רצחנית זו, שהפכה כבר לשגרה באזורנו. בלום סוקרת את ההיסטוריה של טרור המתאבדים, החל בפעולותיהם של הסיקריקים היהודים בתקופת בית שני, דרך הפולחן המבעית של התאגים ("המתעתעים"), עובדי האלה קאלי, בהודו, ועד למתקפות הקמיקאזה היפניות במלחמת העולם השנייה והפיגועים הפלסטיניים באינתיפאדה האחרונה. כנגד הסברה המקובלת היא טוענת כי טרור המתאבדים אינו פיתוח מודרני כלל, ובודאי אינו ייחודי למזרח התיכון. חשוב מכך, בלום מנסה לגעת בשאלות סוציולוגיות ופסיכולוגיות, ולבדוק, למשל, מדוע מאמצים ארגוני טרור אחדים את שיטת הפעולה הזאת בעוד שאחרים נמנעים ממנה, ומה מניע אדם להתנדב למשימת התאבדות.

Dying to Kill: The Allure of
Suicide Terrorism

by Mia Bloom

Columbia University Press, 2005

251 עמודים

ביקורת: אהרן הורביץ

ביום 15 בדצמבר 1981 התפוצצה מכונית תופת, נהוגה בידי מחבל מתאבד, ליד גרירות עיראק בביירות. הפיגוע, שהחריב את השגרירות ותבע 61 קרבנות בנפש, נראה בשעתו רק כציון דרך נוסף במלחמת האזרחים הארוכה והעקובה מדם ששיסעה את לבנון לגזרים. ואולם, כפי שהבהירה הפופולריות הגואה של פיגועי התאבדות בשנים שחלפו מאז, לבנון של שנות השמונים הייתה החממה שבה נבט טרור המתאבדים של ימינו. בשנים 1983–1986 בלבד התרחשו במדינה זו למעלה משלושים פיגועי התאבדות, ובקטלני מכולם – פיצוץ משאית תופת במפקדת המארינס בביירות באוקטובר 1983 – נהרגו למעלה ממאתיים אמריקנים. נסיגת כוחות ארצות-הברית מלבנון

ואולם, על אף שמחקרה של בלום מצטיין ביסודיות רבה והדוגמאות שהיא מביאה הנן לרוב מרתקות, מסקנותיה נשענות פחות מדיי על העדויות עצמן ויותר מדיי על דבקותה העיקשת באסכולת "העוצמה הרכה" של המלחמה בטרור. היא מתמקדת במשתנים מסוימים, דוגמת השיטות הננקטות בידי המדינות הנלחמות בטרור, ואינה מעניקה משקל הולם למשתנים אחרים, כמו תפקידם של גורמים תרבותיים ומנהיגים כריזמטיים ביצירת אתוס של מוות. כתוצאה מכך, בלום מציגה תמונה חלקית – אם לא מסולפת – של תופעת טרור המתאבדים, וממליצה על מדיניות מניעה שעלולה להתפוצץ לנו בפנים.

עיקר הספר מוקדש להתמודדות עם השאלה מתי ומדוע בוחרים יחידים וקבוצות בדרך של פיגועי התאבדות. בלום מציעה רשימה ארוכה של תשובות: ראשית, היא טוענת, מחבלים מתאבדים יצוצו תמיד בחברה "המאמינה באלים או סבורה שאסטרטגיות אחרות (פציפיסטיות יותר) נכשלו". שנית, לא פעם מובטח לאותם יחידים תמריץ – חומרי או שלא מן העולם הזה. כמו כן, ייתכן שיחידים אלו חוו השפלה אישית מידי אויביהם, או הושפעו על ידי מנהיג כת. התיאור הפרטני של בלום מצליח לשכנע את הקורא שאין בנמצא תיאוריה אחת ויחידה שיש בכוחה לתת בידינו הסבר מלא לתופעת המחבלים המתאבדים, שכן מניעיהם קשורים במגוון גדול של גורמים אפשריים. מנקודת מבטם של ארגוני הטרור, מסבירה בלום, פיגועי התאבדות הם שיטת פעולה יעילה כל כך, משום

שביצוע המעשה מעיד על המסירות המוחלטת של המבצעים לארגון ולמטרותיו.

הדבר מוסיף מידה של לגיטימיות לארגון, ומאפשר לו להתגאות במתאבד "שלו", ולנצל את מסירתו כדי לעורר השראה באחרים. אמנם בכל פעולה מוקרב תומך אחד, אך היא מאפשרת לארגון לגייס אנשים רבים נוספים. המתאבד מת, ולכן לעולם לא יוכל לחזור בו מהחלטתו. ולבסוף, את החשש מפני ההשלכות השליליות האפשריות של ההתקפה (כמו מות אזרחים) משככים בעזרת ההיגיון הקובע שהמצב האכזרי שבו נתונים המחבלים הוא כה קשה וכה נורא עד שאין הוא מותיר להם כל ערוץ אחר לביטוי זעמם ותחושות העוול שלהם מלבד ההקרבה הזאת, שאין גדולה ממנה.

בלום גורסת שפיגועי התאבדות הם אסטרטגיה רציונלית לחלוטין מבחינת ארגוני טרור. היא מבססת את טענתה תוך התייחסות למקרי מבחן אחדים, הממחישים את היתרונות הרבים הגלומים בשיטת פעולה זו עבור ארגון הטרור, ובהם תשומת הלב התקשורתית שלה הוא זוכה, האדרת שמו ככוח אכזרי ומטיל אימה ושיפור יכולתו לגייס משאבים ופעילים. אפילו ארגונים שהתנגדו בתחילה לשימוש בפיגועי התאבדות, כמו החזית העממית לשחרור פלסטין, זנחו לבסוף את הסתייגויותיהם מתוך שאיפה להתחרות בארגוני טרור אחרים.

לבסוף, בלום חוזה היכן ומתי צפויים להתחולל פיגועי התאבדות, וקושרת את התרחשותם לתמיכת האוכלוסייה הכללית: "ישנה סבירות רבה יותר שארגונים מיליטנטיים יאמצו פיגועי התאבדות כאסטרטגיה, וששיטת הפעולה הזאת תזכה לתהודה חיובית בקרב האוכלוסייה, במקומות שבהם שיטות פעולה אחרות כבר נוסו ונכשלו". לא פעם פירוש הדבר שנוכל להיות סמוכים ובטוחים כי פיגועי התאבדות יתרחשו בסיבוב השני של

סכסוך, דוגמת האינתיפאדה השנייה של הפלסטינים או הסבב השני של מלחמת צ'צ'ניה.

ברם, הניתוח של בלום מתחיל להתערער כשהיא קובעת כי טרור המתאבדים משגשג בחברות המגלות נכונות לסבול את השיטה הזאת בקרב לוחמיהן ולהשלים עם קרבות מקרב האוכלוסייה האזרחית. נכונות זו, סבורה בלום, תלויה בשאלה האם אותה חברה היא קרבן למדיניות יד קשה הננקטת נגד טרור. אף שבלום מביאה דוגמאות התומכות בהנחה הזאת – הכורדים בתורכיה, הפלסטינים והצ'צ'נים – אין בדבריה דיון של ממש בדוגמאות נגדיות, המערערות את התיאוריה שלה, דוגמת האיי-אר-איי והמחתרת הבאסקית. שני הארגונים האלה נמנעים משימוש בפיגועי התאבדות, על אף שהקתולים באירלנד והבאסקים בספרד סבלו מסגרים, מחסומים, מעצרי בית, עינויים, התנקשויות ופגיעות חמורות באוכלוסייה האזרחית. אם בלום מבקשת להציג תיאוריה שתסביר את המניעים שמאחורי פיגועי ההתאבדות – כפי שהיא מתיימרת לעשות – מובן שעליה להסביר גם את העובדה שהארגונים האלה לא אימצו את שיטת הפעולה הנידונה.

הסבר מתבקש אחד נעוץ בגורמים כמו תרבות ודת. הטמילים בסרי לנקה, שמקרבם יצא אחד מארגוני הטרור הנתעבים ביותר בעולם, מגדלים את בניהם ואת בנותיהם בתרבות של הקרבה עצמית. "רעיון ההקרבה טבוע בתרבות הטמילית", אומרת בלום. "נשים לומדות מגיל צעיר להכפיף עצמן לצרכים או לתשוקות של גברים. ההקרבה העצמית של המתאבדות היא כמעט הרחבה של אידיאל האימהות בתרבות הטמילית". לעומתם, אירלנד וספרד אמנם מטפחות

מסורות ארוכות יומין של הקרבה על מזבח הלאומיות, אך שתיהן אינן מפארות את הרעיון העומד ביסודם של פיגועי התאבדות – את האמונה שהריגת עצמך תוך כדי הריגת האויב היא הישג ראוי לכל שבח. יש לזכור שהמסורת הקתולית, הדומיננטית בחברות האלה, אינה רואה בעין יפה את מעשה ההתאבדות. האם אין בכך כדי להסביר את העובדה שטרור המתאבדים מעולם לא הכה בהן שורש?

בלום מעדיפה להפחית מחשיבותה של הדת בעידוד פיגועי התאבדות, ובעיקר כשהדבר נוגע לאיסלאם. היא כותבת כי "אין שום פגם הטבוע בדת האיסלאם כשלעצמה, המשפיע על המאמינים ודוחף אותם לאלימות... כל הקבוצות הדתיות היו נגועות בטרור בתקופה זו או אחרת. יתר על כן, ארגונים רבים המפעילים טרור-מתאבדים ומתוארים בספר הזה הם חילוניים לגמרי, ולדידם, הדת אינה אלא עניין משני". בלום מציינת כדוגמה את ארגון הנמרים הטמילים החילוני, ש"ביצע את מספר פיגועי ההתאבדות הגדול ביותר לארגון יחיד" עד שהפלסטינים עקפו אותו בשנת 2003.

בלום צודקת, מן הסתם, כשהיא קובעת כי אי-אפשר לזהות שום דת ספציפית – וגם לא, לצורך העניין, דת באופן כללי – כסיבה בה"א הידיעה לטרור המתאבדים. אולם מה שבלום אינה מבינה הוא שקבוצות חילוניות המפעילות טרור מתאבדים פועלות בצורה דומה מאוד לקבוצות דתיות מבחינה חשובה אחת לפחות: הן מונהגות, בדרך כלל, על ידי אישיות כריזמטית, הנהנית ממעמד כמעט אלוהי. בריג'ט נקוס, מומחית לענייני טרור מאוניברסיטת קולומביה, מסבירה באופן זה כיצד בחרו ארגוני טרור לאומניים, כמו

הפתח או הנמרים הטמילים, לאמץ לחיקם את פיגועי ההתאבדות, בעוד שארגונים אחרים שאין בהם מנהיגים כאלה, דוגמת האייר-איי או המחתרת הבאסקית, לא עשו כן.

כדי להצליח במקום שבו נכשלת בלום, דרושה תיאוריה מוצלחת יותר. רמז לתיאוריה זו אפשר למצוא בניסויים המפורסמים שערך סטנלי מילגרם בשנת 1963, ניסויים שבהם התגלה כי אזרחים אמריקנים מן השורה נכונים להיענות לדרישה לענות אנשים אחרים, שהם אינם רואים, באמצעות מכות חשמל קשות, למרות זעקות הכאב שמשמיעים הקרבנות-לכאורה (ניסוייו של מילגרם, כמובן, לא כללו מכות חשמל של ממש, אך הנבדקים לא ידעו זאת). כמה ניתוחים של פיגועי ההתאבדות, דוגמת מחקרו של סקוט אטרן מאוניברסיטת מייגן, ציטטו את הניסויים של מילגרם כדי להראות כיצד אפילו האנשים בעלי הדעה העצמאית ביותר עשויים להיות מושפעים מדמויות-סמכות ולבצע מעשים מעוררי חלחלה.

למרבה הצער, השלבים הבאים בניסוייו של מילגרם לא נהנו מאותה תשומת לב, אף שיש בהם רמזים מעניינים בנוגע לנסיבות שבהן צומח טרור מתאבדים. החלק הראשון של הניסוי נערך באוניברסיטת ייל, והנבדקים אשר ההינו להסב כאב עז לקרבנות המדומים עשו זאת בתגובה לדרישה שהפנו אליהם "חוקרים" מסגל האוניברסיטה. כשהעתיק מילגרם את הניסוי אל מחוץ לקמפוס של ייל, למקום שעורר מידה פחותה של כבוד ויראה, הצטמצם מספר האנשים שהיו מוכנים להגביר את עוצמת מכות החשמל על פי דרישה. ובהמשך, כשמילגרם העלים מעיני

הנבדקים את דמותו של החוקר, המספר קטן עוד יותר.

שלבים אלו בניסוי של מילגרם מוכיחים עד כמה חיוניים ההקשר המסייע ונוכחותן של דמויות סמכות כדי לשכנע אדם לבצע פעולה קיצונית או מסוכנת. מה שהגביר את נכונותם של הנבדקים לפגוע באנשים אחרים הוא ההרגל התרבותי לקבל את התועלת והלגיטימיות של ניסויים מדעיים כמובנות מאליהן. ההקבלה לפיגועי התאבדות מתבקשת. השילוב של סביבה תומכת הסובלת מתחושת דיכוי, מנהיגים כריזמטיים ומסורת תרבותית של הקרבה עצמית מכוונת, מפיק תוצאות קטלניות. ללא שני המרכיבים הראשונים, כפי שגילה מילגרם, הנכונות לבצע מעשים קיצוניים פוחתת; ללא השלישי, היא אמורה להיעלם לחלוטין.

בחינה מפוכחת של הנסיבות המצמיחות טרור מתאבדים גוררת את המסקנה שהפחתת תחושת התסכול של האוכלוסייה עשויה להיות צעד מועיל, אך רק כאשר מרחיקים ממנה את המנהיגים המנצלים תחושה זו לעידוד אלימות. למרבה הצער, מאחר שבלום אינה נותנת על כך את הדעת, היא מתווה מדיניות מוטעית. היא טוענת, למשל, שהתנקשות בחייהם של מנהיגי טרור גורמת לתוצאה הפוכה מן המיוחל, אך הדוגמה שהיא מביאה כדי להוכיח את דבריה ממחישה את הכשל בטיעונה שלה. בלום עומדת על כך שמדיניות החיסולים הממוקדים של ישראל גרמה לעלייה במספר פיגועי ההתאבדות, אך הקביעה הזאת מנותקת כליל מן הנתונים האמיתיים. בשנת 2002 התרחשו קרוב לחמישים פיגועי התאבדות; עד 2004 צנח המספר ועמד על כחמישה-עשר בשנה; בשנת 2005 הוצאו אל הפועל רק שבעה פיגועים מסוג זה. אפשר כמובן לייחס את

הולך ומחריף. יתר על כן, מחים להרוג מאפשר לנו להגיע להבנה טובה יותר של ההיגיון העומד מאחורי אימוץ פיגועי התאבדות כאסטרטגיה בידי ארגונים ויחידים. ואולם, בחשבון הסופי, את המסע שאליו לוקחת אותנו בלום, מסע למעמקי העולם התחתון של פיגועי ההתאבדות, מנחות יותר מדי תיאוריות ופחות מדי עובדות. כדי לזכות בהבנה מעמיקה יותר של התופעה, יש צורך בגישה אחרת.

אהרן הורביץ מרכז את תכנית כתבי העת היהודיים-ישראליים של חכל"ח בקמפוסים בארצות-הברית.

השינוי לגורמים אחדים, כמו הקמת גדר ההפרדה והיכולות המודיעיניות המשופרות של שירותי הביטחון, אך ברור גם – ובכך הודו גם פעילי הטרור עצמם – כי החיסול השיטתי של הטרוריסטים הבכירים שיתק את הארגונים וזרע בהם פחד.

למותר לציין שיש במחקר של בלום גם חלקים המכילים תובנות מרתקות ובעלות ערך לא־קטן. כזה, למשל, הוא הפרק על ההיבט המגדרי של טרור המתאבדים, שבו היא מסבירה כי השתתפותן של נשים בפיגועים אינה סממן של עצמאות רבה יותר או של שחרור, כפי שסוברים רבים, אלא דווקא ביטוי נוסף של דיכוי חברתי